

3

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

III

Nesir Heyeti — Editorial Board

HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ

HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

III

İstanbul - 1982

evlerine ve mallarına sahip çıkmışlar, Trabzon'da oturulmalarına izin verilmiştir. İkinci Bölümde 1486, üçüncü bölümde 1523, dördüncü bölümde 1553, beşinci bölümde 1583 yıllarında şehrin mahalleleri ve buralarda oturan nüfus incelenmektedir. Mahallelerden her birinin yerinde tesbiti sağlanmaya çalışılmış, buna da çok büyük ölçüde muvaffak olunmuştur. Tahrir defterlerinde yer alan mahalle isimlerinin defterden deftere bile sık sık değiştiği, bunları bugünün şehir planlarında bulmanın ne kadar müşkil olduğu gözönüne getirilirse, Lowry'nin bu husustaki başarısı daha da büyüktür. Kitabın altıncı bölümünde ise 1486-1583 yılları arasında şehirdeki dini ihtidallara değinmek istemiş, bu arada Victor Ménage, Ömer Lutfi Barkan ve diğer bazı tarihçilerce ortaya atılan ve destek bulan Abdullah baba adının osmanlı toplumunda ve vesikalarında genel olarak mühtedilerin baba ismi olarak kullanıldığı nazariyesine olumlu katkı sağlamaya çalışmıştır. Yedinci *Sonuçlar* bölümünde ise, Tahrir defterlerinde şehir ve mahalle sakinlerinin isimlerine neden yer verilisinin sebepleri üzerinde durulmaktadır. Bu konuda İnalcık, Barkan, Kaldy-Nagy'nin görüşlerine de yer verilmektedir. Bu arada *Hane* deyiminin anlamı hususunda yazılanlar da ilginçtir. Bu *temel vergi mükellefi birimi* olup *evler* demek demek değildir. Bu farklılığa bir başka makalede işaret edilmişti: Nejat Göyünc, «Hâne» deyimini hakkında, *Tarih Dergisi*, sayı XXXII (1979), s. 331. Zaman zaman iki anlama gelmektedir. Bu bölümde yazarımızın elde ettiği diğer sonuçlar da her halde büyük yankılar yapacaktır, çünkü osmanlı tahrir defterlerinin tetkiki, bazı peşin hükümleri değiştirecek niteliktedir. Meselâ şehirlerde oturanların vergi ödemedikleri iddiasının doğru olmadığı bunlardan, ispençe alındığı gibi.

Heath W Lowry'nin bu çok dikkatli, kılı kırk yarar çalışması, ekli haritaları, mukayeseli tabloları, resimleri ile, Osmanlı-Türk şehir tarihçiliği türünde yeni bir çığır açacak gibi görünmektedir.

Nejat Göyünc

KREISER, Klaus; *Die Ortsnamen der europäischen Türkei nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1975, LVII + 209 + 11. (Arap harfleriyle) S., 3 tablo, 1 harita = *Islamkundliche Untersuchungen* Bd. 30.

«Alman Araştırma Kurumu» (Deutsche Forschungsgemeinschaft) tarafından desteklenen «Balkan Yarımadası Yer Adları Kontordansı» projesi¹ çerçevesinde gerçekleştirilen bir çalışmanın ürünü olan kitapta, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki Avrupa toprakları üzerinde bulunan yerleşim alanlarının, arazi ve akarsuların adları yer almaktadır. İstanbul ve çevresini inceleme dışında bırakan eserin yazarı, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinin tamamını,

1 Aynı projenin ilk kitabı, Edelgard Albrecht'in «*Ortsnamen Serbiens in türkischen geographischen Werken des XVI.-XVIII. Jahrhunderts*» (München 1975, VIII-57 s.) adlı araştırmasıdır.

Çanakkale ilinin Trakya'daki bölümünü ve İstanbul ilinin Çatalca ve Silivri ilçelerini, konusu açısından inceden inceye taramış ve derlediği tüm yer adlarının yeni ve eski Türk harfleriyle iki ayrı alfabetik dizinini yapmıştır. (s. 1-209 ve s. 1-11.).

Önsöz'ünde belirtildiğine göre elimizdeki kitap, derlenen yer adlarının tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimleri ve gelişmeleri de belirlemeyi amaçlayan, XIV ve XVI. yüzyıllar arşiv belgelerine dayalı bir araştırma ile oluşturulması düşünülen ikinci cildiyle bütünlenecek bir eserin ilk cildi olarak yayınlanmıştır.

Klaus Kreiser, inceleme ve araştırmalarını aşağıdaki altı kaynak üzerinde yoğunlaştırmıştır :

1. H. 1317/M. 1899-1900 tarihli ve 1:210.000 ölçekli *Erkân-ı Harbiyye Haritası* (Sâye-i füyûzât-ı sermâye-i cenâb-ı zıllu'l-lahide Erkân-ı Harbiyye İstikşâf postaları tarafından tashih ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâiresi Beşinci Fen Şû'besi ma'rifetiyle tersim olunarak Dâire-i mezkûre matba'asında tab' ve temsil olunan Rum-ili-i şahâne haritası),

2. H. 1319/M. 1903-1904 tarihli *Edirne Vilâyeti Salnâmesi*,

3. *Son Teşkilât-ı Mülkiyye'de Köylerimizin Adları*, İstanbul, Hilâl Matba'ası, 1928, 1066 S. = T.C. Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdiriyet-i Umûmiyesi neşriyatından, aded-3,

4. *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*. «Memleketimizin bütün meskûn yerlerini ve bunların idarî bağılıklarını, Köy Kanunu tatbik edilen yerlerle Belediye teşkilâtı bulunan mahallerini gösterir», Ankara, Başbakanlık Devlet Matba'ası 1946-1950, 2 cilt, 1234 S. = T.C. İçişleri Bakanlığı yayınlarından, sayı: 2,

5. 1:200.000 ölçekli *Türkiye Haritası*, Harita Genel Müdürlüğü'nün 1940-1952 yılları arasında yayınladığı paftaların konuyla ilgili olanları,

6. *Genel Nüfus Sayımı* (25.10.1970), İdarî bölünüş, il, ilçe, bucak ve köy nüfusları, Ankara 1973, XLVIII-616 S. = Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarından, Nr.: 672.

Araştırmacı, bu temel kaynaklarının yanında diğer belgelerden ve bu alanda yapılmış çalışmalardan da yararlanmış, yer adları ile ilgili ayrıntılı bir bibliyografya listesini kitabına almıştır (s. XLV-LIV). Yurdumuzun yaklaşık % 3'lük bölümündeki alanda bulunan tüm yer adlarını, şimdiye değin harita ve belgelerden tam olarak tesbit edilemeyen veya benzerlikleri nedeniyle karıştırılanları da belirleyerek bir araya getirmek suretiyle, ister filolojik yönden, isterse yerleşim tarihi açısından çalışacak olanlara önemli bir kolaylık sağlamış olmaktadır. Çünkü, yeni Türk harfli dizinde yaklaşık 5000 kelime, en küçüğüne kadar yerleşim alanlarının; dağların ve akarsuların yeni ve varsa eski adlarını içermektedir. Eski harfli dizin ise, bunlarla 1928'den önceki kaynaklar arasında bağlantıyı sağlamaktadır. Böyle bir incelemenin, bütün Türkiye için, olabildiğince geriye doğru giderek yerleşim alanlarının ad ve konumlarındaki değişimleri ve gelişmeleri de belirtmeyi amaçlayarak yapılması, Osmanlı İmparator-

lugu'nun *iskân tarihinin* birçok önemli olgusunu gün ışığına çıkarabilecek geniş kapsamlı bir çalışma olur. Bu konuda şimdilik arşiv ve müzelerimizde saklanan *tahrir defterleri*, *şer'îye sicilleri* gibi son derece sağlıklı belgeler ve bunlara dayanılarak yapılmış öncü niteliğindeki araştırmalar vardır. Bunlar arasında Halil İnalçık'ın *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (Ankara 1954), Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretleri iskân teşebbüsü* (İstanbul 1963), Nejat Göyünç'ün *XVI. yüzyılda Mardin Sancağı* (İstanbul 1969), İsmet Miroğlu'nun *XVI. yüzyılda Bayburd Sancağı*, (İstanbul 1975), yayınlanmamış da olsa Muzaffer Arıkan'ın *Ankara Sancağı*, Dündar Aydın'ın *Erzurum Eyâleti* adlı araştırmaları akla ilk gelenler arasında sayılabilir. Andreas Birke'nin, *Provinzen des Osmanischen Reiches* adlı eserinde yaptığı Osmanlı eyalet, vilâyet, sancak ve kaza birimlerini başlangıçtan yıkılışa kadarki değişikliklerle birlikte tesbit etme çalışması çerçeveye alınarak bu, en küçük yerleşim birimine kadar indirilebilir. Herhalde böyle bir araştırmayı, düzenli ekip çalışması ile çok daha fazla zaman geçmeden başlatmak, bu alanda uğraşanların önemli görevleri arasındadır.

Fakat, Klaus Kreiser'in de belirttiği gibi, bu gibi bir çalışma pek çok güc-lüğün üstesinden gelinmesini gerektirmektedir. Güçlüklerin bir bölümü belgelerle ilgilidir, bir bölümü de tarihsel gelişmeleri kesintisiz izleme imkânını, incelemeye konu olan zamanın uzunluğu nedeniyle tam olarak bulamamaktan kaynaklanmaktadır. Nitekim tanıtmaya çalıştığımız eserin sahibi de karşılaştığı zorlukları şöyle sıralamaktadır.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları üzerinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan devletlerin hiçbirinde, resmî kayıtlarda yer adlarının daha önceki dönemlerde kullanılmış şekillerini görmek mümkün değildir.
2. Osmanlı dönemi harita ve belgelerinin arap harfli oluşu, yer adlarının doğru okunabilmesinde zorluk yaratmaktadır.
3. Baskı ve düzenleme yanlışları olmayan harita ve belge yok denecek kadar azdır.
4. Yerleşim birimlerinin yerlerinin tam olarak belirlenmesinde de güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çünkü, aynı adı taşıyan çok sayıda yer olduğu gibi birden fazla ad taşıyan yerleşim birimi de az değildir. Harita ve belgelerde çoğu kez idari sınırlar da kesin olarak belirlenmemiştir.

Bütün bunlardan dolayı, eserin sahibi ana kaynak olarak seçtiği harita ve resmî kayıtları, kendi grupları içinde özenli bir inceleme ve eleştiri içinde değerlendirerek ve diğer belgelerle doğrulayarak ve tamamlayarak kullanmıştır. Meselâ, *Erkân-ı Harbiyye haritasını*, ondan önce ve sonra basılanlarla ve başka yerlerde yayınlananlarla, en son olarak da yeni Türk harfleriyle yayınlananla birlikte değerlendirmek suretiyle kullanmıştır. Kısacası, eser Türk yerleşim tarihi ile ilgilenenler için el altında bulundurulacak bir temel kitap niteliğindedir.